

Utazók, utazások, utazási irodalom: az információs többlet nyomában



a Szegedi Információtörténeti Műhely
tizenegyedik konferenciájának
Absztraktkötete



Konferencia-szervező partnerek:

Magyar Történelmi Társulat Információtörténeti Szakosztálya
UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Infokommunikációs Szakbizottsága
SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola

Szerkesztette:

Z. Karvalics László
Szabó-Gajmer Bernadett

e-ISBN: 978-615-01-7994-0

*Utazók, utazások, utazási irodalom: az
információs többlet nyomában*

**A Szegedi Információtörténeti
Műhely tizenegyedik
konferenciájának előadásai
2023. május 26.**



Szeged, 2023

Tartalom

<i>Z. Karvalics László</i>	Az utazások világa, információtörténeti nagytító alatt. Bevezető	4
Előadás-összefoglalók		
<i>Árvai Tamás Kristóf</i>	Információs haszon vagy deficit? Beszámoló II. Sarrukín asszír király urartui hadjáratáról (i.e.714)	12
<i>Óbis Hajnalka</i>	A személyes jelenlét információs többlete – Augustinus 418-as utazásainak kontextusa és eredményei	13
<i>Felföldi Szabolcs</i>	Egy ásatás a 15. századi Selyemúton? Giosafat Barbato tanai kalandja	14
<i>Sulyok Anita</i>	Úton, útfélen. Giacomo Casanova helyváltoztatásainak információs hozadéka	15
<i>Szommer Gábor</i>	Coree - egy 17. századi dél-afrikai bennszülött utaz(tat)ása Londonba és vissza	17
<i>Szász Géza</i>	Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés: francia utazók a reformkori Magyarországon	18
<i>Szabó-Gajmer Bernadett</i>	Felvilágosodás és utazás. A 18.századi irodalom információ-történeti aspektusai	19
<i>Kovács Janka</i>	„Hogy az elmegyógyászat rideg terén eddigelé több évi fáradalommal gyűjtögetett csekély ismereteimet [...] célszerűen alkalmazhassam...” Utazás, megfigyelés és pszichiátriai tudástranszfer a 19. században	20
<i>Mihályi Dorottya</i>	„A jól ismert idegen?” Észak-Afrika képe magyar, osztrák és francia útleírásokban (1881-1914)	22
<i>Z. Karvalics László</i>	A vándor énekmondóktól a szelfituristákig. Az utazás szerepe a tudás makroközösségi akkumulációjában	24

Az utazások világa, információ-történeti nagytéma alatt. Bevezető

Z. Karvalics László

Pontosan 25 éve, 1998-ban, a Kossuth Klubban debütált 6 előadással az ELTE-BME Információ-történeti Műhelykurzusa, a *Kereskedelmi utak, mint információs csatornák a világtörténelemben* című konferenciával.¹

A választás nem volt véletlen: az „utak” geográfiájánál (Z. Karvalics, 2007) mindig is sokkal fontosabbak voltak a javak cseréje érdekében állandósuló kapcsolathálózatok, amelyek részben saját maguk igényeltek a megfelelő működéshez információs támogatást, részben számtalan formában járultak közvetlenül és közvetve alapvető változásokhoz az érintett közösségek különböző információs rendszereiben, miközben folyamatosan ösztönözték a más térségekről és a világról való ismeretek felhalmoz(ód)ását is.

Az eltelt negyedszázad friss kutatásai azóta rengeteg ponton egészítették ki a történeti tudást. Bebizonyosodott, hogy minden vizsgált időszakban átfogóbb és kiterjedtebb kereskedőhálózati kapcsolatrendszerrel beszélhetünk, amelyek a véltől több szereplőt és térséget kötöttek össze. Másrészt kontinensről kontinensre és korról korra derült ki, hogy sokkal régebbi időre vezethető vissza ez az elkülönült közösségeket szakadatlanul összeabroncsoló tevékenység, mint azt korábban gondoltuk (beleértve a Homo Sapiensnek a civilizációs kezdeteket megelőző „mély történetét” is). Ezekben a rekonstrukciókban sűrűn előkerül a ’világrendszer’ kifejezés is, hogy jelezze: a csoport/populáció-szintű történeti keretképzéshez képest felértékelődik az óriásközösség/faj-szintű mintázatok keresése.

Az információ-történelem kérdései iránt érzékeny kutatóközösség tehát teljes joggal választhatná újra témaként a kereskedelmi utakhoz kötődő információáramlás kérdéseit, ám ebben az esetben továbbra sem esne fény a **nem-kereskedelmi szándékkal indított utazások** legalább ennyire érdekes világára. Ezúttal tehát a fókusz nem az állandó vagy majdnem állandó szárazföldi és tengeri útvonalakon zajló kereskedelmi tevékenységhez másodlagosan, harmadlagosan vagy sokadlagosan kapcsolódó információs viselkedésre esik, hanem **azokra az utazástípusokra, amelyekre elsődlegesen információs céllal** került sor. Új ismeretek megszerzésének reményében, nem elválasztva azt a majdani megosztás éthoszájától (vagy elvárt feladatától). Esetleg információ átadása vagy cseréje érdekében. Magánérdeklődést, közérdeklődést, politikai, katonai, gazdasági, kulturális vagy tudományos érdeklődést kielégítve. Információs élményszerzés vagy információs hasznosítás céljából.

¹ Az eseménynek az ELTE oldaláról az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt *Lugosi Győző* volt a társszervezője, s érdemesnek látszik felsorolni az akkori előadókat és az előadócímeket: Z. Karvalics László: Információs érték(é)képz(é)és a kereskedelmi utak mentén – Bevezető *Kalla Gábor*: Információáramlás a kereskedelmi utakon: esettanulmányok az ókori Elő-Ázsiából *Karsai György*: A transzformáló Odüsszeusz (Az utazás során megszerzett információk felhasználása későbbi problémahelyzetben) *Nagy Balázs*: Európai expanzió és kereskedelmi utak (11-13.sz.) *Teke Zsuzsa*: Firenzei kereskedők, magyarországi információk *Gecsényi Lajos*: Kereskedő, "postás", hírszerző?

Természetesen ezekhez az igényekhez ott, ahol az utazás maga nehézségekbe ütközött, nagyon is megfelelőnek mutatkoztak az amúgy is szakadatlanul úton lévő kereskedők, akik megbízhatóak (megfizethetőek) voltak, hogy alapvető tevékenységük mellett „információs jószolgálatot” is ellássanak. Minden bizonnyal sok hasonló epizódot gyűjthetnénk össze a világtörténelemből, ahogyan a Srí Lanka-i elit az iszlám terjedéséről értesülvén egy kereskedőt bízott meg, hogy hozzon hírt a muszlim tanításokról, s ha teheti, magával a prófétával is kerüljön kapcsolatba. A megbízott azonban Mohamed halála miatt már csak Omar kalifával (Umar ibn al-Hattáb) tudott találkozni, valamikor 633 és 644 között. Hazafelé tartó útján azonban ő is elhunyt, így végig vele tartó szolgálója közvetítette elsőként a szigetországba a muszlim tanokat. Külön érdekesség, hogy mindezt egy majd háromszáz évvel későbbi összeállításból ismerjük: akár valóságos, akár fiktív személy volt a Perzsiában született utazó, tengerész, térképész és geográfus Buzurg ibn Shahrijár (Al-Ramhormuzi), az ő neve alatt jelentek meg 953-ban a Kelet-Afrikától Indián át Dél-kelet-Ázsiáig és a Tang-kori Kínáig kalandozó muszlim tengerészekről gyűjtött történetek (Dewaraja, 2003, Simon, 2006). S ha az arab, kínai és indiai utazási irodalom kezdeteire pillantunk, ott is túlnyomórészt kereskedőket látunk, akik sokszor nem is megbízásból, hanem saját kíváncsiságuk miatt gyűjtenek és írnak le tapasztalatokat, annak tudatában, hogy értesüléseik mások figyelmére is számot tarthatnak.

Ám voltaképp minden, gyakorta útra kelő hivatásrend képviselője is nagyon alkalmas arra, hogy távoli vidékekről hozzon hírt és ismereteket. A magaskultúrák hajnala óta róják az utakat az orvosok, akik saját tudásuk bővítése érdekében keresnek fel kollégákat és gyógyítanak (vagyonos) betegeket. Tudósok, építészek és ritka mesterségek képviselői, mutatóanyagok, majd katonák, papok, szerzetesek, zarándokok lépik át „iparszerűen” a közösség-közi határokat, akiknek a visszatérése mindig információs többlettel kecsegtet.

És vannak természetesen a „specialisták”: katonai felderítők, diplomaták, kémek, ipari kémek, no meg a hírvivők, futárok (akik nemcsak visznek, „hoznak” is). Ők sem „klasszikus” utazók: nem „mindenkinek”, hanem megrendelőknak szállítanak, a szerzett (jellemzően gyorsan elavuló, csak „frissen” jelentéstartó) információ sorsa az azonnali felhasználás, szűk és zárt körben. Csakhogy ugyanúgy, mint a kereskedőknél, a jelenlét által nyújtott lehetőség e szakosított információmunkások esetében is gyakorta kínál esélyt kitekintésre a küldetést érintő dolgokon túli tartományok kisvilágaiba.

Ez a kora-újkorig nagyjából állandóságot tükröző szcena alakul át gyökeresen azzal, ahogyan a földrajzi felfedezések korában megszületik az „utazó”, hogy a katonai-gyarmati kihívások és expedíciók inspirációjától elszakadva fokozatosan értékelődjen fel az emberek, a nyelvek, a szokások, a kultúra, az építészet, a természeti csodák majd a mintául szolgáló képes gazdálkodási és közigazgatási gyakorlatok világa.

Az egyfajta „beavatási szertartásnak” tekinthető, Angliából indult, de gyorsan elterjedt Grand Tour² a 16.sz. közepétől a 19.sz. közepéig küldte iparszerűen oktatási-művelődési céllal, felkészült kísérővel európai körútra az előkelő fiúgyermeket. Sokáig arisztokrata, majd nagypolgári privilégium volt, de aztán a középosztály, sőt olykor az alsó-középosztály

² A ‘Grand Tour’ kifejezés maga egy utazási íróvá lett katolikus paptól származik. Richard Lassels (c.1603-68) használta először 1670-ben kiadott „The Voyage of Italy” című könyvében.

számára is mindinkább megnyílt a lehetőség, hogy a maguk módján hódolhassanak ők is az utazás szenvedélyének. Az amerikai 'nouveau riche' köreiben pedig megnyíltak az utak, hogy a nők is előléphessenek kísérőből főszereplővé (ha már a veszélyek és a nehézségek miatt a modern tömegközlekedés 19.sz. végi kiformalódásáig kuriózumnak számítottak a női utazók). A tömegesedés jól megágyazott a kora-modernitásban tartalomként fogyasztott „utazási irodalomnak”, s végül ennek irodalmi műfajjá („literatúrai divattá”³) válásának, a műfaj szárnyalása pedig a jól eladható fordítások sokaságán keresztül tette nemzetek felettivé mások útiélményeinek olvasását⁴.

Mi sem jellemzi jobban ezt a téren, kultúrákon és nyelveken keresztüli összefonódást, mint Nicolaie Milescu esete, aki román születésű művelt diplomataként az orosz cár megbízásából látogatott 1675-ben Kínába. Úti feljegyzései levéltárba kerültek, hogy 200 év múlva egy múzeumőr fedezze fel azokat, és tegyen közzé belőle részleteket a 19.sz. végén, hogy aztán egy brit kutató juttassa teljes egészében kiadásig a beszámolót 1919-ben, amely – többek között – a legelső írásos feljegyzés is az obi-ugoroknál tett látogatásról (Sombori, 1978:5-7). De már Ibn Fadlán arab utazó legendás, 9.századi úti beszámolójának is alig volt hatása két-háromszáz évig, s csak utána fedezték fel érdemeit és került be a szellemi körforgásba (Simon, 2007:116).

Az idegen országokból származó tudósítások rendkívüli népszerűsége fennmarad és erősödik tovább akkor is, amikor már szakosított hírügynökségek termelik iparszerűen a híreket a világ minden szegletéből (a 19. század közepétől), egy idő után helyszíni tudósítókkal, s akkor is, amikor majd a 20. század közepétől a televízióban az illusztrációk és az utazáson készült fotográfiák helyét átveszi a (színes) mozgóképek. S végül a 21. századba lépve új tartalomtípusként jelenik meg a képmegosztó alkalmazások révén nyilvánossá tett fényképek tömege, amelyek közül a különlegesség-értékkel rendelkezők a másodlagos és sokadlagos megosztások és hivatkozások révén akár milliós nézettséget is érhetnek el.

Az utazás és az utazási irodalom történetét azért tekintettük át dióhéjban, hogy kedvet támassunk ezen a történeti anyagon keresni és érvényesíteni az információ-központú nézőpontokat. Amikor nem az utazók és utazásuk bemutatása, dokumentálása, vagy az úti jegyzetekkel kapcsolatos filológiai részletek válnak fontossá, hanem az utazás révén előálló **információs többletformák keresése**, akkor nagyjából ilyen kérdések mentén érdemes elindulni:

- Az új ismeret milyen meglévő információkat, jelentéseket, tudást bővít, hív ki, pontosít, vagy alakít át? Mi a szöveges és a képi információ munkamegosztása?
- Hogyan lesz belőle megváltozó tudáskészlet, gondolkodás, miképp befolyásolja mindez az információs viselkedést (tehát milyen kiegészítő megismerési nyomást vált ki, milyen más ismeretelemekkel kerül fedésbe, hogyan lehet ellenőrizni a

³ A „literatúrai divat” fordulat forrása Szentiváni Mihály Közlemények Erdélyről című, 1837-38-as útgáról származó munkája.

⁴ A magyar utazási irodalomról szóló tudományos terméstről legújabban ld. Radnai (2022), a korábbi időszakra (15-18.sz.) ld. Kovács (1990).

valóságtartalmát, milyen további információs szükségletet teremt, milyen összehasonlítás felé terel)?

- Milyen döntésekhez és annyak nyomán milyen cselekvésekhez vezet?
- Milyen körben használhatók fel az új információk, hogyan terjednek, mekkora kört érnek el, mennyire megbízhatóak?
- Értelemszerűen: ha viszont az utazásról számot adó információk pontatlanok, hamisak, az emlékezet csapdái vagy a tudásháttér hiányosságai miatt tévesek, elfogultak, torzítottak, szándékosan meghamisítottak, akkor ez hogyan vezet helytelen következtetésekhez, hibákhoz, káros cselekedetekhez?
- Mindebből mennyit reflektál maga az utazó? Megnevezi az utazás információs célját, kontextusba helyezi-e az útnak, illetve az onnan nyert ismeretek átadásának, terjesztésének értelmét és hasznát?
- A kontextusképzésnek mi ad keretet – milyen politikai, filozófiai, tudományos, irodalmi és más kiindulópontokat azonosíthatunk? Milyen keresztutakat találunk a humanizmushoz, a felvilágosodáshoz, a modernhez, az orientalizmushoz, a posztmodernhez?
- Milyen elsődleges közvetítettségi és érintettségi láncok épülnek ki, kik a helyi informátorok, hogyan oldható meg fordítással a megbízható jelentéscsere, mi a kísérők szerepe, hogyan merül fel igény az utazási tapasztalatok összegyűjtésére, kompilációjára, kiadására?
- Az információ hasznosulásának hány időmetszete van a kortárs felhasználáshoz képest? Különbözik a forrás-természete az azonnal megosztott és a nagy késéssel újrafelfedezett/újraaközölt tartalmaknak? Követhető az átadások-átvételek folyama, az utazási információk kaszkádja? Hány „élete és változata van” az utazáshoz kötődő különböző információs formáknak? Milyen elavulási-eljelentéktelenedési mintázatokat látunk?
- A távolság, az útvonalak növekvő hossza a tengeri/édesvízi/száralföldi jelleg és azok kombinációi milyen információs sajátosságokkal „járnak együtt”?
- Az információs érték teljes kinyerésének reményében milyen olvasási stratégiákkal és háttértudással érdemes utazási szövegek búvárlásába fogni? Hol leselkedik információs értékvesztés?

Amikor az egyes kérdések mögé történeti tartalmakat, eseményeket, szereplőket rendelünk, a konkrét leírástól újra és újra vissza kell kanyarodnunk ezekhez az általános kérdésekhez.

Például az utazás révén megszerzett információ „hasznosulásának” tökéletes illusztrációja a Hídjelentésként ismert beszámoló (Andrásy és Széchenyi, 1833) születése és annak sorsa. A két gróf negyed éven át járja Angliát és további néhány országot, hogy hidakat tanulmányozzanak, mérnökökkel konzultáljanak, építési praktikákat lessenek el, pénzügyi-fenntarthatósági vizsgálatokat végezzenek. Amikor hazaérnek, 1833. március 29-én 100 magyar és 100 német nyelvű példányban jelentetik meg a tapasztalataikat – bizonyítva, hogy a

Pest és Buda közti Duna-híd nemcsak megvalósítható technológiailag és pénzügyileg, de számtalan formában teremt hasznot az országnak. Hat év múlva elindultak az építési munkálatok, és 16 év múlva már állt is a híd (Minderről részletesebben ld. Domonkos, 2023). De vajon felmérhető-e, hogy hány hasonló esetről tudunk beszámolni, s milyen gyakorisági és fontossági változókat tudunk mellérendelni? Hány történet indult a friss tudásra épülő tervek, elképzelések megosztásával úgy, hogy valamilyen oknál fogva nem követte mégsem folytatás? S ilyenkor vajon miért nem volt elég a „hozott” információk döntésbefolyásoló ereje?

Hasonlóképp beszédes és bizvást professzionális, a 19-20. századi vállalati információmenedzsment rendszereket megelőlegező gyakorlatként kell tekintenünk az angol Kelet-indiai Társaságra, amely felismerte, hogy az útinaplók elsőrendű forrást jelentenek számukra. Többször is kikérték annak a (szobatudós) Richard Hakluytnak a tanácsait, aki maga soha nem vállalkozott utazásra, viszont szorgalmasan gyűjtögette, gondosan szerkesztette össze és eltökélten juttatta kiadásig mások (javarészt kézíratos) feljegyzéseit. A társaság vezetői a kezdeti időkben a hajóskapitányait a holland Linschoten útleírásával látták el. A kereslet pedig élénkítette a kínálatot is: a 16. század második felére - Donald Lach szavaival – Európát elárasztották a tengerentúli világról tudósító anyagok (Brock, Meersbergen és Smits, 2021, Szommer, 2004).

A direkt információszerzés ilyen szintű tudatosságát és irányítottságát tükrözik azok a szinte önálló műfajjá lett elvárás-és előírás-kompozíciók is, amelyekkel az ifjú családtagokat vagy (főnemesek esetén) megbízott írástudókat instruálták, hogy mire figyeljenek, mire legyen érzékenyek külföldi útjuk vagy peregrinációjuk megkezdésekor. Ilyenek magyar földön is szép számmal születtek. A Kovács (1990) válogatásába⁵ bekerült szövegek tartalomelemzéséből pedig pontosan kihüvelyezhető, hogy milyen információhiány-típusokat milyen forrásokból és milyen módszerekkel vélnek megszerezhetőnek, és milyen relatív fontosságot vagy sürgősséget rendelnek hozzá.

És akkor a lehetséges, kiemelt információtörténeti relevanciájú rész-témakörök között nem említettük meg még maguknak az utazásoknak a sokszínű információs támogatását. Önálló, kiterjedt szakirodalmi-és problémavilágok ezek, a teljesség igénye nélkül:

- térképfajták, útvonalrajzok (megállókkal, kikötőkkel), szárazföldi és tengeri navigáció, tájékozódástámogatás, úti jelzések, határjelzések⁶
- idő, távolság-és sebességmérés⁷
- a tömegközlekedés-formák kialakulása után: járatrendezés, járatinformáció, menetrend, járatkövetés

⁵ Például: Bethlen Gábor: Utazási instrukciók (1625 - 1628) Nadányi Mihály: Utasítás az ifjú Nadányi Jánosnak (1656) Széchényi György: Utasítás Toronyi Lászlónak (1699)

⁶ A határkövek, irányítótáblák, ezek jel-és szimbólumvilága még nem érdemesült monografikus figyelemre

⁷ A méréstörténet is az információtörténet egyik vakfoltja. Pedig például a sebességmérés nemcsak technikátörténeti izgalmat kínál, mint a hodométer feltalálása az ókorban, vagy a tengeri csomó sztenderdizálásának története a kora-újkorban: a pontosabb ismeret révén megszerzett pontosabb reprezentációk döntésbefolyásoló-döntéstámogató szerepe miatt érdemes az alaposabb vizsgálatra. A súly-és úrmértékek, valamint azok átváltása elsőrendű fontosságú kereskedelem-történeti adalék.

- az úton lévők kommunikációja, kapcsolattartása az „otthoniakkal” és más úton levőkkel (levél, küldönc, posta, távíró, telefon stb.)
- Az érintkezés, a jelentéscsere és az együttműködés nyelvi feltételei: fordítás, fordítók (Martin, 2021), és szójegyzékek szerkesztése az utazók számára
- Praktikus tudnivalók célzottan szerkesztett listái: útvonalszakaszok, veszélyek és azok elkerülésének tudása, vámok, helyi törvények és szabályok, ár-és csereérték-információk
- A rajz, a kép, az ábra, később a fotó illusztrációs és azonosítás-segítő szerepe

Irodalom:

Andrásy, György és Széchenyi, István (1833): *A budapesti hid-egyesülethez irányzott jelentése midőn külföldről visszatérének*. Fűskúti Landerer Lajos, Pozsonban.

Brock, Aske Laursen – Meersbergen, Guido van – Smith, Edmond (2021): Trading companies and travel knowledge. An introduction In: Uők (Eds): Trading companies and travel knowledge in the Early Modern World Routledge

Dewaraja, Lorna: Muslim Merchants and Pilgrims in Sarandib C.900-1500 In: Bandaranayake et al. (eds): Sri Lanka and the Silk Road of the Sea Colombo, 2003: 183

Domonkos, Csaba (2023): A Hídjelentés, amely fordulatot hozott Budapest történetében PestBuda március 31.

https://pestbuda.hu/cikk/20230331_a_hidjelentés_amely_fordulatot_hozott_budapest_torteneteben?fbclid=IwAR03DSNsTciuhz4akWX2cfSbT2wsjC4-CeXwt49am74NsUuq3v6Z7qMMMdI

Kovács Sándor Iván (Szerk.) 1990: Magyar utazási irodalom 15–18. század Budapest, Szépirodalmi Kiadó

Martin Alison E. (2021): Travel writing and translation history In: Rundle, Christopher: The Routledge Handbook of Translation History, Routledge, 2021: 422-434

Radnai Dániel Szabolcs (2022): A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén (Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz) Verso: Irodalomtörténeti folyóirat 1: 9-34.

Simon, Róbert (2006): Utószó. A csodás és az idegen Indián innen és túl a 10. századi muszlim hajóstörténetekben In: Buzurg Ibn Sahrijár: India csudálatosságai (Ford. Simon Róbert) Corvina, 2006:133-182.

Simon, Róbert (2007): Ibn Fadlán útbeszámolója mint 10.század elejei Észak-és Kelet-Európai népismeret In: Ibn Fadlán: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról (Ford. Simon Róbert) Corvina, 2007: 109-186.

Sombori, Sándor (1978): Nicolaie Milescu 1636 – 1708 Bevezető a Kínai Útinapló (1675-1677) magyar kiadásához Kriterion, 1978:5-24.

Szommer, Gábor (2004): A Kelet-indiai Társaság találkozási Japánnal January 2004 In: Kis Károly - Z. Karvalics László (szerk.): Információáramlás a kora-újkorban Gondolat, Budapest 162-191.

Z. Karvalics László: Ősi utak – új szemmel In: Végtelen utazás... Utak térben és időben Szerk.: Hoppál Éva Magyar Nemzeti Múzeum, 2007 10-14.o.

Előadás-kivonatok

Információs haszon vagy deficit? Beszámoló II. Sarrukín asszír király urartui hadjáratáról (i.e. 714)

Árvai Tamás Kristóf

adventista lelkipásztor, ókortörténész, tanár, Adventista Teológiai Főiskola

arvaitom@gmail.com

1912-ben a francia régész és assziriológus, François Thureau-Dangin (1872-1944) egy terjedelmes asszír királyfeliratot publikált, mely II. Sarrukín (i.e. 722-705) 8. hadjáratáról számol be (*Une Relation de la Huitième Campagne de Sargon*). A szöveg az urartui király, I. Rusza felett aratott fényes győzelemről, illetve urartui városok kifosztásáról szól. A dokumentum - terjedelmének, épségének, és nem utolsó sorban magas irodalmi színvonalának köszönhetően - hamar fölhívta magára a figyelmet az assziriológiában. A tudósok által fölvetett kérdések elsősorban II. Sarrukín hadjáratának útvonalára vonatkoztak.

A szöveg bővelkedik topográfiai információkkal, melyekből mindegyik kutató kiolvasta a saját "helyes" útvonalértelmezését. 1960-ban A. Leo Oppenheim (1904-1974) fölfigyelt az urartui városok részletgazdag bemutatására (lótenyésztés, öntözéses rendszer, fényjelekkel kiépített kommunikációs hálózat stb.), melyek alapján az "első etnográfiai megfigyelésekről" beszélt. Egészen az 1980-as évekig a szöveg temérdek információs hasznot szolgáltatott tehát az assziriológusoknak.

A 20. század utolsó két évtizedétől azonban az ún. "olasz iskola" tudósai (Mario Liverani, Carlo Zaccagnini, Frederick Mario Fales) olyan tanulmányokat publikáltak, melyekben megkérdőjelezték az asszír szövegből kitermelt információs haszon valós értékét. Sőt, rámutattak arra, hogy azok az információk, melyeket korábbi assziriológusok kimerni véltek II. Sarrukín urartui hadjáratleírásából, valójában információs deficitet eredményeztek - legalább is azon a területen, ahol a kutatás eddig keresgélt. Az útleírások, az "etnográfiai megfigyelések" nem magáról az útról vagy idegen népekről szolgáltatnak információkat, hanem arról, milyen kognitív struktúrákba kényszerítette bele egy asszír ember a körülötte elterülő világot.

A személyes jelenlét információs többlete – Augustinus 418-as utazásainak kontextusa és eredményei

Óbis Hajnalka

egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, BTK Történettudományi Intézet
ohajnalka@yahoo.com

Augustinus utazásairól viszonylag bőséges forrással rendelkezünk, amelyekből nyomon tudjuk követni életének és püspöki működésének eseményeit.

A Vallomások elbeszéli, hogy Karthagóból Rómába, onnan Mediolanumba utazott, megtérése után Cassiciacumban töltötte az idejét, majd Africába visszatérve Hippo Regius városában telepedett le. A Vallomások fiatalkori útjainak spirituális hozadékát, személyiségformáló hatását emelik ki, míg a levelei püspöki tevékenységéről és utazásairól tudósítanak. Ezekből tudjuk rekonstruálni, hogy hippói püspökként Numidiában és Africa Proconsularisban mely városokban fordult meg és ott kikkel találkozott, mit végzett az egyház dolgaiban. Ezen utazások egyike *ob terminandas ecclesiasticas necessitates* 418-ban volt, amikor két püspöktársával együtt több mint ezer kilométeres utat tettek meg Karthagóból Mauretania Caesariensisbe (Sersel a mai algíri és oráni vidéken). Augustinus társai Possidius és Alypius voltak ezen az utazáson, céljuk pedig az volt, hogy Zosimus pápa megbízásából intézkedjenek egy eretnek püspök helyes útra térítése ügyében. Mivel heteken át tartott az út, megálltak több kisebb püspökségben is, és Caesareában tartózkodva sem csak ezzel az egy üggyel foglalkoztak.

Az utazás körülményeinek és információs környezetének rekonstruálásához Possidius Augustinus életrajza, az ebből az időszakból származó Augustinus-levelek és szentbeszéddek szolgálnak forrásként. Az utazás forrásaiból kirajzolódik, hogy télen, a hajózási időszak miatt szünetel a tengeren túlra irányuló levélforgalom, de az Africán belüli nem. A donatista eretnecség elleni harcban a személyes meggyőzést és a szóbeli vitát írásbeli hitvalló nyilatkozatokkal, zsinati jegyzőkönyvek felolvasásával erősítik meg, és a hippói püspök latbaveti tekintélyét egy helyi barbár szokás, a *caterua* ellen. Megtudjuk, hogyan prédikál Augustinus, ha a templomban a hívek egyik fele egykori donatista. Ennek az utazásnak az ösztönzésére születik egy augustinusi teológiai mű is a lélek eredetéről.

Egy ásatás a 15. századi Selyemúton? Giosafat Barbaro tanai kalandja

Felföldi Szabolcs

történész-régész, egyetemi adjunktus, SZTE BTK Régészeti Tanszék
sz.felfoldi@gmail.com

A régészet történetét feltárni kívánó kötetek mind-mind igyekeznek meghatározni az első „ásatás” pontos helyét és idejét.

A kérdésben megkerülhetetlen C. W. Ceram (akiről kevesen tudják, hogy a valódi neve Kurt Wilhelm Marek volt) szerint D’Elboeuf herceg 1738-as herculaneumi kutatásai tarthatók talán az első ásatásnak, de nem kizárt, hogy már az ókori Mezopotámiában is végeztek „valamiféle” feltárásokat. Nem vitás azonban – s ezt a régészeti adataink mellett írott források is alátámasztják –, hogy mióta világ a világ, léteztek olyanok, akik értékek után kutatva nem voltak restek felásni évtizedekkel, évszázadokkal vagy akár évezredekkel korábbi közösségek temetőit vagy épp településeit. Ezeket azonban természetesen nem a tudományos kutatás, a megismerés vágya hajtotta tevékenységeknek tarthatjuk.

A „sírrablás” valójában gyakorlatilag egyidős az emberiséggel. Nem véletlen, hogy már a kora középkorban is születtek olyan törvények Európában, amik ezt a barbár folyamatot igyekezett visszaszorítani, inkább kevesebb mint több sikerrel. Csupán néhány olyan esetről van tudomásunk, amellyel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy történeti és régészeti adatok együttesen bizonyítják a korábbi temetkezések/települések kifosztására tett kísérletet/kísérleteket. Ezek közül is különösképp izgalmas eset az itáliai kalandor-utazó Giosafat Barbaroé, aki a 15. század talán egyik legszínesebb személyisége volt. Kalandos élete folyamán megfordult a Selyemút kelet-európai térségeiben is. Egy ízben a Fekete-tengertől északra található gazdag itáliai kereskedőkolónia, Tana mellett expedíciót is szervezett a környékbeli több ezer éves szkíta kurgánok egyikének feltárására (valójában kifosztására).

Előadásomban e különösen érdekes eseménysort mutatom be, kitérve a Selyemút korabeli viszonyaira, Barbaro élettörténetére, útleírására és a Barbaro féle akció nyomainak későbbi régészeti azonosítására.

Coree - egy 17. századi dél-afrikai bennszülött utaz(tat)ása Londonba és vissza

Szommer Gábor
történész, szakfordító, PhD
szommerg@gmx.com

A kora újkorra a világ jelentősen kitágult az angolok számára, és a 16. század végétől viszonylag rendszeressé váltak az utazásaik Európán kívülre. Ezekre az utazásokra nemcsak különböző kalandvágó személyek szánták el magukat; számos olyan kereskedőtársaság is létrejött, amely rendszeresen számos alkalmazottját küldte rövidebb-hosszabb utakra. Ilyenkor az elsődleges cél ugyan a kereskedés volt, ám az alkalmazottaknak óhatatlanul kapcsolatba kellett lépniük különféle, addig kevésbé ismert népcsoportokkal. A nagyszámú érintkezés-alkalom közül azonban csak azokról tudhatunk többet, amelyek esetében a társaság alkalmazottai lényegesnek tartották a részletek feljegyzését és/vagy a helyi partnerek megörökítették az eseményeket.

Előadásomban egy olyan kulturális kapcsolatfelvételt mutatok be, amely több szempontból is "kilóg a sorból". Az angol Kelet-indiai Társaság hajói rendszeresen megfordultak Afrika déli csücskénél, és egy ilyen tartózkodás alatt az angolok elvittek egy Coree nevű bennszülöttet Londonba. Coree néhány hónapot töltött Angliában, majd hazautazott. Noha az epizód, a kultúrák „fordított irányú” találkozása viszonylag gyéren dokumentált, néhány, információs szempontból érdekes mozzanat talán említésre méltó lehet vele kapcsolatban.

Mindenekelőtt részletekbe menő képet kaphatunk arról, hogy hogyan is történt a kapcsolatfelvétel a kora újkori angolok és egy számukra rengeteg szempontból idegen kultúra között. Mindez annál is érdekesebb, mert az érintett idegen kultúráról alig-alig maradtak fent más írott források, így arról is keveset tudhatunk, hogy ők hogyan viszonyultak a számukra is újfajta kommunikációs helyzethez. Coree története segít azonosítani, hogy a társaság, bár hivatalosan „kereskedéssel” foglalkozott, rengeteg másféle információt is közvetített az érintettek között – esetünkben elsősorban kulturális mintázatokat. Kiemelhetjük az átlagemberek információközvetítésben játszott szerepét is, hiszen jórészt az angol kereskedők lépései vezettek oda, hogy egy, vélhetően a saját népcsoportján belül ugyancsak átlagembernek számító személy sok ezer kilométerre az otthonától rengeteg újdonsággal találkozhasson, és a hazatérése után rengeteg részlettel gazdagítsa honfitársait. Végezetül, az eset azt is remekül illusztrálja, hogy miképpen zajlott mikroszinten a kultúrák találkozása.

Úton, útfélen - Giacomo Casanova helyváltoztatásainak információs hozadéka

Sulyok Anita

doktorjelölt, SZTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola – irodavezető, V-Híd Zrt., Szeged)

sulyoka@gmail.com

„Az információ hatalom, ha jól használod győzelem.” A szállóige ezúttal is érvényes: az információ és annak megosztása az emberiség története során mindig is fontosnak bizonyult, hiszen hatalommal és/vagy előnyökkel párosult. Noha az információk egy része akár a szélesebb közönség számára is érthető és elérhető, az információszerzésnek és a beszerzett információnak létezett és a mai napig is létezik egy olyan aspektusa, melyet kevesen értenek és értelmeznek, és amelynek hozzáférési és birtoklási lehetőségei is korlátozottak.

Ez a ma szakszóval hírszerzésnek, köznyelven kémkedésnek nevezett információgyűjtési tevékenység az általunk vizsgált 18. századi Európában már jól strukturált, alapvetően két pillérrre támaszkodó rendszerként létezett. Egyrészt az addigra már jogilag is jól körülírt diplomáciai képviselők (követségek, követjárások, konzulátusok) szinte köztudomásúan végeztek hírszerző tevékenységet, másrészt informális módon utazók, kalandorok egyfajta magánkéremény stáuszban szintén szállítottak információkat. Előbbiek tevékenysége és termése a diplomáciai levelezés tanulmányozása révén rekonstruálható, az informalitás (vagy akár az illegalitás) miliójében működő magánkéremény közreműködése viszont nem mindig egyértelműsíthető, sok esetben homályban maradt, vagy éppen a kutatás nem szentelt neki kellő figyelmet. Mindamelllett alapvetésként kezelhető, hogy a 18. században az információs tőkeformák „beszerzésének” az egyik, ha nem a legfontosabb eszköze a fizikai helyváltoztatás volt. Ebből az is következik, hogy a helyváltoztatást professzionális szinten űző utazók, kalandorok vélhetően számos alkalommal végeztek informális hírszerző tevékenységet.

A fentiek ismeretében igen meglepő, hogy a 18. század egyik legismertebb, gyakorlatilag egész életében úton lévő kalandor-szerzője, a társadalmi felemelkedésre vágyó Giacomo Casanova, aki hosszú élete során a kor arisztokratikus Európájában – különböző okok (pl. börtönbüntetés eshetősége, kiutasítás, tartozás) miatt – sűrűn helyváltoztatásra kényszerült, mindmáig nem képezte információs előnyszerzéssel kapcsolatos elemzés tárgyát. Amennyiben az általa írt munkákat áttekintjük, életrajzából, az *Histoire de ma vie*-ből kirajzolódik egyrészt a kor Európájának utazási térképe, másrészt az utazás, mint par excellence magánérdekű információszerzési tevékenység. A kalandor számára minden utazás információ- és presztízsforrás, hiszen az élmény és információ birtokában a történetmesélés révén a társasági élet középpontja lehet, új kapcsolatokra (és mecénásokra) tehet szert, előmozdíthatja a társadalmi ranglétrán történő emelkedését, illetve információit („privát kémként”) áruba is bocsáthatja.

Az *Histoire de ma vie* részleges olvasata is már rávilágít, hogy Casanova saját beszámolója alapján többször is végzett hírszerzési tevékenységet önös érdekből, illetve felkérésre. Ugyanakkor adatunk van arról is, hogy az információs előnyszerzés érdekében végzett tevékenység nemcsak, hogy nem hozta meg a várt eredményt, hanem kifejezetten a visszájára fordult: ilyen például az az eset, amikor a velencei inkvizíció számára szállított információk hitelességét éppen a szerző múltja miatt kérdőjelezték meg, vagyis a kvázi megrendelő nem tartott igényt az információs előnyszerzésre, s ezzel Casanova személyes előnyszerzése is meghiúsult.

Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés: francia utazók a reformkori Magyarországon

Szász Géza

egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem BTK Francia Irodalmi és Nyelvi Tanszék
szaszgeza@gmail.com

A 19. század első felében, a napóleoni háborúk lezárultával sajátos „utazási láz” lesz úrrá Franciaországon. A több tényező (pl. európai béke, közlekedési eszközök és úthálózat fejlődése, külföld iránti érdeklődés fokozódása) együttes hatásának köszönhető jelenség nem csupán az utazási kedv erősödésével (vagyis az utazások számának növekedésével), hanem a célországok diverzifikálódásával, új - vagy addig mellőzött – desztinációk megjelenésével is jár. E folyamat egyik nettó haszonélvezője lesz Magyarország, amely – noha viszonylag ritkán szerepel kizárólagos célországként – számos keleti és közép-európai utazás részterévé, s így a leírás egyik tárgyává válik. Sajátos szintet visz az útleírásokba az a tény is, hogy ez a periódus nagyjából lefedi Magyarország történetének egyik legizgalmasabb, az idegen számára is érdekesnek tekinthető időszakát, a reformkort.

Mivel az utazástörténeti kutatás már kellő mélységben feltárta az egyes utazók által követett útvonalat, illetve az útleírásokból kibontakozó országképet, előadásunkban elsősorban az utazás és a belőle született termék, az útleírás információs hozadékára fókuszálunk. Szem előtt tartva azt a tényt, hogy korabeli információs-ismeretközvetítő eszközök közül az útleírás az egyéni percepció, a személyes tapasztalat és az információ előbbiekből következő – vélt vagy valós - autentikussága és relatív frissessége révén tűnik ki, egy szűkebb korpusz vizsgálata alapján számba vesszük a *kurrens információ* korabeli sajátosságait, az információszerzés általános és egyéni módozatait, időbeliségét és hitelesítési eljárásait. Jóllehet az elméletileg a szélesebb olvasóközönség (ám a kor kiadói stratégiái miatt inkább csak az elit) számára készült útleírások nyilvánosságához kétség sem férhet, a bennük átadott információ még legalább két csoportot előnyben részesít.

Az első mindenképpen magukból az utazókból áll, akik megkerülhetetlenségük révén az információ elsődleges szállítóivá vagy éppen „csepegtetőivé” válnak (de adott esetben „fake news” vagy személyes álláspont közvetítésével dezinformálhatnak is).

A második, csak párhuzamos korpusz vizsgálatával felderíthető kör az ábrázolt ország elitje, amelynek tagjai a sajtóból, illetve közvetlenül a megjelent művekből tájékozódva értesülhetnek az útleíró által közvetített képről, annak elemeit vagy elemzését hasznosíthatják saját politikai tevékenységükben, illetve reflektálhatnak rá.

Felvilágosodás és utazás- A 18.századi utazási irodalom információtörténeti aspektusai

Szabó-Gajmer Bernadett

doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem Irodalom-és Kultúratudományi Iskola Francia

Nyelvű irodalmak és kultúrák program

szabbernadette@gmail.com

Az előadásban elsősorban arra keresünk választ, hogy melyek a 18.századi francia nyelvű utazási irodalom információtörténeti aspektusai, mennyire változatos „felhasználási módja”, olvasata lehetséges az útleírásoknak.

Elsőként felvázoljuk a korabeli utazáshoz kapcsolódó irodalom általános jegyeit, illetve igyekszünk megragadni, és népszerűségének legfőbb okaira keresünk választ a korabeli Franciaországban.

Az előadás következő részében arra igyekszünk rávilágítani, hogy miért volt annyira fontos politikai-stratégiai szempontból az utazási irodalom alapos ismerete a felvilágosodás - és egyúttal a korai francia gyarmatosítás - századának második felében, kiváltképpen 1763-1797 között. E két dátum egyfajta „új korszak” kezdetét jelenti. Egyrészt – mivel a hétéves háborút lezáró párizsi béke következtében gyakorlatilag „eltiltják” Franciaországot a gyarmatosítástól – Choiseul herceg, az új külügyminiszter új, kifejezetten „információszerző” utazáspolitikát léptet életbe, melynek „fedősztoriját a Bougainville- vagy Étienne Marchand-féle felfedező és/vagy kereskedelmi célú utak adják

Az előadásban fontos szerepet kap a tárgyalt útleírások, statisztikai, térképészeti, valamint grafikai anyagai is interdiszciplináris módon összekapcsolva, ezzel kívánva alátámasztani a felvilágosodás racionalizmusát és „információéhségét”, amely a 19.századi pozitívizmust látszik előkészíteni.

**„Hogy az elmegyógyászat rideg terén eddigelé több évi fáradalommal gyűjtögetett csekély ismereteimet [...] célszerűen alkalmazhassam...”
Utazás, megfigyelés és pszichiátriai tudástranszfer a 19. században**

Kovács Janka

posztdoktor kutató, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

kovacs.janka@abtk.hu

Magyarországon a lipótmezei Magyar Királyi Országos Tébolyda 1868-as megnyitásáig nem volt önálló, állami fenntartású tébolyda, amely szakszerű ellátást nyújthatott volna a mentális betegségek valamely formájával diagnosztizáltak számára, az ezzel kapcsolatos diskurzus azonban már a 18. század vége óta jelen volt a magyarországi orvosközösségben. A 18–19. századforduló időszakától az intézmények kialakítása, működtetése és a terápiás eljárások iránti érdeklődés erőteljesen mutatkozott meg különféle, a szűkebb orvosi szakmának és a szélesebb rétegeknek szóló kiadványokban (például orvosi, rendészeti, orvosrendészeti irodalom, sajtó).

A 19. század első felében számos magyar orvos, köztük idősebb Bene Ferenc, Almási Balogh Pál, Toldy (Schedel) Ferenc és Töltényi Szaniszló kerestek fel – más nyugat-európai szociális és egészségügyi intézmények mellett – tébolydákat. Különféle medialitású és terjesztésű útibeszámolóik azonban, bár magukban hordozzák az orvos tekintetét, azonban mégis inkább egyfajta „laikus” érdeklődést tükröznek a tébolydák világa iránt, mintsem a jó gyakorlatok megfigyelésének, rögzítésének és a hazai gyakorlatba való átültetésük lehetőségének motivációját. Ebben a tekintetben az 1860-as évek eleje hozott változást. A Schwartzner-féle magántébolyda elmeorvosa, Bolyó Károly több alkalommal is felkereste azokat a mintaértékűnek tekintett nyugat-európai tébolydákat, amelyek gyakorlatait a magyarországi pszichiátriai intézményesülés és professzionalizációs folyamat során is adaptálhatónak vélte.

Bolyó az utazások eredményeit prezentálta egyrészt a Budapesti Királyi Orvosegyesület ülésein és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein, ezzel lehetőséget biztosítva az azonnali szakmai reflexióra és diszkusszióra, írásos formában pedig az 1861-től kiadott orvosi szaklapban, a *Gyógyászatban* tette közzé beszámolóit, amelynek elérhetősége kevésbé volt korlátozott, mint a szakmai egyesületek eseményei. A hol megfigyelőként, hol résztvevő megfigyelőként összegyűjtött és lejegyzett tapasztalatai, azok szempontrendszere, érvkészlete, részletgazdasága és elméleti-gyakorlati jártassága a korszak legnépszerűbb gyógyítási, tébolydaszervezési és -építészeti gyakorlataiban pedig abba az irányba mutatnak, hogy Bolyó nemcsak elmélyült tudással, de komoly vízióval és motivációval rendelkezhetett a magyarországi elmeügy kereteinek kialakítására – amely túlmutatott egy intézmény létrehozásán.

Ennek hátterében két tényező munkálhatott az 1860-as évek elején. Óvatosan megfogalmazott kritikaként az orvosi szaklapokban megjelenik egyrészt az, hogy az intézményesülési folyamat jelentős részben a hazai orvosközösség megkerülésével történt.

Másrészt pedig ebben az időszakban a szakmai fórumok diskurzusait a megkésettiségre való ráeszmélés és útkeresés jellemezte, amelynek fontos részét képezte az, hogy ki állhat az elmeügy képviselőjének és reformjának élére, valamint az, hogy milyen lépéseket igényelne a vállalkozó szellemű orvosok korszerű ismeretekkel való felvértezése.

A kérdéssel kapcsolatos kutatások előzetes eredményeit bemutató, problémafelvető előadásban ebben kontextusban olvasom Bolyó a *Gyógyászatban* közzétett többrészes beszámolóit. Kitérek egyrészt arra, hogy a megfigyelés és az információk gyűjtésének, szelektálásának, narratívába és kontextusba helyezésének gyakorlata, koncepciója és reflektált feldolgozása hogyan változott az 1860-as évekre a korábbi gyakorlatokhoz képest, másrészt pedig arra, hogy a Bolyó írásaiból összeálló program mennyiben mutat túl azokon a lehetőségeken, amelyekkel az 1868-ban megnyitott tébolyda a terápiás, gyógyító munka és az intézmény szakszerű működtetése tekintetében rendelkezett. Az intézményesülési, felkészülési folyamat rejtett kritikájaként is olvasható útibeszámolókból megjelenő információk elrendezése és prezentálása pedig arra a korábbi narratívákból egyébként jól ismert történetre is egy olvasatot kínálhatnak, hogy a késői intézményalapítás ténye mellett miért és hogyan vált már megnyitása pillanatában korszerűtlenné és csak nehézségek és kompromisszumok árán működtethető intézménnyé a lipótmezei tébolyda, amely megnyitása után alig másfél-két évtizeddel később válságba került.

A jól ismert idegen - Észak-Afrika képe magyar, osztrák és francia útleírásokban (1881-1914)

Mihályi Dorottya

doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola

mihalyidori@gmail.com

Köztudott, hogy a 19. század végére diverzifikálódó sajtó és az olcsóbbá váló könyvkiadás egyaránt hozzájárult a megjelenő művek és olvasók számának növekedéséhez, valamint az olvasási szokások átalakulásához. A gyorsabbá és olcsóbbá váló közlekedés pedig egyre szélesebb körök számára tette lehetővé, hogy kedvtelésből utazzanak.

Ezzel összefüggésben az útleírás műfaja és szerepe is megváltozott. A sajtóban megjelenő rövid hírek, az ismeretterjesztő cikkek, a korban divatos, gyarmati színhelyeken játszódó regények (például Jules Verne művei) és a nagy számban áramló képanyag (képeslapok, plakátok, csomagolások, nyomtatásban megjelenő illusztrációk és fényképek) mellett a század végén Észak-Afrikába érkező számos turista is jelentősen hozzájárultak a francia gyarmat-imázs alakulásához azzal, hogy úti emlékeiket nyomtatott formában (újságcikk, folytatásos regény, könyv) megjelentették. A sajátos turista-nézőpont nem csupán a területekről alkotott képet befolyásolta, hanem az útleírás műfaját is gazdagította egy új, jól meghatározható jegyekkel és formai sajátosságokkal bíró szövegcsoporthoz, mely a kor elvárásainak és lehetőségeinek megfelelően másképp gyakorolt hatást a közvéleményre, mint az utazáshoz kapcsolódó korábbi szövegek.

A korban kiadott turista-útleírásokat néhány kettősség is jellemzi. Az általunk elemzett francia, magyar és osztrák szövegek alapján Észak-Afrika a 19. század végére már nem számított elérhetetlen úticélnak és ismeretlen területnek. A kulturális különbségek miatt azonban ismerősnek sem. Az oda utazók továbbra is egzotikus célpontként tekintettek a Magreb-országokra, annak ellenére, hogy leírásukban az autentikusság elvesztésére panaszkodnak. Az utazók számának növekedése a megjelenő művek megsokszorozódásához vezetett; ezzel egyidőben a leírások és a felmerülő témák egyre sematikusabbá váltak, és egyre kevesebb új információt nyújtottak a tudásukat bővíteni vágyó olvasóknak.

Az egyidőben keletkezett, azonos területet bemutató útleírások összehasonlító vizsgálata rávilágít a turista útleírások sajátosságaira, az ismeretátadás módszereire, a területről alkotott kép jellemzőire. Noha a gyarmatosító (Franciaország) és a tengeren túli gyarmatosításból kiszoruló (Osztrák-Magyar Monarchia) birodalmak utazóinak nézőpontja, utazási hagyományaik és szokásaik, területérzékelésük jelentősen eltér, az egyes útleírások tartalma meglepő egyezéseket mutat. Ez a hasonlóság több műfaji és információáramlással kapcsolatos kérdést felvet, s egyúttal rávilágít arra, hogy az olvasási szokásokat érdemes lehet az országhatárokon túllépve, nemzetközi kontextusban vizsgálni. A Magreb-országokról készült útleírások nem csupán arra mutatnak rá, hogy mit tartottak hasznos és továbbítandó ismeretnek az utazók, hanem arra is, hogy mely információk hiányoznak a szövegekből.

Az írásos szövegekben egyre látványosabbá és elterjedtebbé váló illusztrációk (rajzok, grafikák, fényképek) egyúttal a tudásátadás egyik legfontosabb eszközévé is váltak. Segítségükkel vizsgálhatjuk a korabeli ábrázolási szokásokat, a szöveg-kép kapcsolatát és a képek információ tartalmát.

Az útleírások elemzése során kibontakozó sajátosságok, szabályosságok és eltérések összefoglalása nem lehetséges egy rövid előadás keretein belül. Előadásunkban így nem az útleírások által közvetített Magreb-kép és a leírások szerkezetének részletes bemutatására törekszünk, hanem a műfajjal kapcsolatban felmerülő kérdések és lehetséges kutatási irányok megfogalmazására.

A vándor énekmondóktól a szelfituristákig Az utazás szerepe a tudás makroközösségi akkumulációjában

Z. Karvalics László

az MTA doktora, vezető kutató, IASK, Kőszeg

laszlo.karvalics@iask.hu

A mítosz szerint a kis Hermész elbűvölő lírajátékán meghatódó Apollón azonnal megbocsátotta a gyermeknek csordája ellopását, és azt tanácsolta neki, hogy keresse fel Phókiszban a Parnasszosz nimfáit, a Thriákat, és tanulja meg tőlük a jóstudományt – pontosabban annak általuk is űzött fajtáját, a kavicsjóslást – ahogy ő maga is tette korábban.

Ha az utazás motívumára érzékenyen tennénk mérlegre a teljes ókori mítoszkincset, de elsősorban a legnagyobb részletgazdagsággal megőrzött görögöt, azt látnánk, hogy a kulcsszereplőknek szinte kizárólag három létállapota van: vagy épp indulni készülnek, vagy épp visszatérnek, vagy épp úton vannak. Utazásuk ugyanúgy lehet célirányos-pontszerű, egyetlen helyszínre irányuló, ahogy hosszabb ideig tartó, programszerű, sok helyszínt érintő. Útra kelhetnek szárazföldön vagy tengeren, egyedül, kisebb kompániával vagy egész sereggel. Megtehetnek kisebb távolságokat (több nevezetes helyszínnel bíró elsődleges közösségeiken belül), közepeseket (alacsonyabb identitásértékkel összekapcsolt másodlagos közösségeik között) vagy nagyokat (a közösségen túli, idegen világokba, az Oikumenén túlra). Az utazás, mint dramaturgiai állandó szinte észrevétlenül szövi át és teszi alapértelmezetté a mobilitást, ami mögött az elemzői szem és szándék nem tudja nem észrevenni és azonosítani azt az (evolúciós formanyelven) szimbiogenetikus nyomást, amely hűen tükrözi a Homérosz-korabeli és azt követő történeti valóságot. Átmeneti és szakadatlanul újrendeződő rész-integrációkkal összekovácsolt egyre nagyobb méretű csoportok világát, amelyek a politikai megosztottság pillanataiban is folyamatosan tudnak újratermelni pánhellén közösségi tudatot (a rokon nyelv, a szokások, a mértékek, a részben átfedő istenvilág, a keresztházasodások, a szent – vagy más oknál fogva nevezetesnek elfogadott – helyek vagy akár a közös sportversenyek révén).

Cseréljük ki a képletben a görögöket bármilyen népre vagy közösségre, és igazítsuk hozzájuk a rájuk jellemző integrációs attributumokat, és a teljes világtörténelmi folyamatra érvényes sémát kapunk. S ha ez a história a neolitikum első közösség-közi vándoraitól indul (akikre a legendás énekmondók emlékeztetnek leginkább), mai napig íródik, egészen a kalandjaikat szelfikészítéssel dokumentáló százmilliókig (vagy akár az első úr-turistákig).

Vegyük észre ugyanakkor, hogy az utazás-események együttesen tolják a közösségeket az integráció felé. A folyamat nem irányított, nem tervezett. Emergens. Maguk az utazások jól meghatározott céllal, a pillanatnyi élethelyzet igényeiből kiinduló egyedi döntések eredményei. Mögöttük különböző okok és funkciók állnak, és ezek sora már a görög mitológiában is végtelen. A kutatók a legjellemzőbbnek az ú.n. „feladat-központú utazásokat” tartják, amelyhez egész mítoszcsokrok tartoznak (mint Héraklész vagy Thészeusz küldetései, az argonauták vagy Odüsszeusz „expedíciói”). De útra kelnek a szereplők valami különleges dolog megtekintésére, megszerzésére, rendkívüli képességek megtapasztalására, rokonlátogatásra, háztűznézőbe, ellenséges helyek kifürkészésére is. Neoptolemosz Akhilleusz temetésére utazik Kisázsiaiba, Thészeusz győzelmi hír személyes átadása érdekében rohan egykori vendéglátójához, Hekaléhoz. Ám hiába tudjuk hozzárendelni az utazáshoz annak jól azonosítható, pont-szerű

célját, minden egyes utazás-esemény hozzájárul ahhoz, hogy az érintkezés és a jelentéscsere hajszalér-rendszerén keresztül élénküljenek az információs áramlások a közösségeken belül és közöttük.

Ez még a direkt tudásszerzés érdekében indított utazásokra is igaz: a remélt információs többlet az adott élethelyzet megoldását szolgálja. Ha azonban egy információ bekerül az információközösségbe, terjedni fog, különböző ismeretek találkozása pedig az innováció, az új tudás létrejöttének melegágya. Nem véletlen, hogy Hermész maga nemcsak az utazók és a kereskedők (az „úton lévők”) istene, hanem az ábécé, a számok, a számolás, a méretarány, a súly-és hossz mértékek, a tájékozódást megkönnyítő csillagászat és az érintkezést megkönnyítő ékesszólásé is. Mit látunk? A tudás megszerzésének, használatának, sztenderdizációjának, megosztásának és gyarapításának mozzanatai az utazással, mint alapcselekvéssel összekapcsoltan jelentkeznek. És mi a következmény? Az utazásokkal összekapcsolt hatástérben egyre növekszik a közös ismeretek és közös jelentések száma. A meglévők szétterülnek, az egymás mellé sodródó ismeretelemek pedig új felismerések és tudások forrásává válnak. Az utazás révén megszerzett individuális ismeret-többlet makroközösségi szinten az információ akkumulációját táplálja. S amikor a személyes tapasztalat a nyomtatás és sokszorosítás révén kiszabadul az átadás mennyiségi korlátai alól, a felhalmozás további lendületet kap.

Eközben természetesen hosszú a sora az információs célú utazásfajták bővülésének, a korai természettudósok, filozófusok, tanítók, orvosok, mérnökök és hadművészek tanulmányútjaitól a céhes vándorvilág tapasztalat-és tudásszerző kisvilágain át a mesterségbeli fortélyokat csalárd módon elleső ipari kémkedés kezdetéig, a diszciplínákra tagolódó tudás megszerzését szolgáló peregrináción át a modernizációs legjobb gyakorlatok helyszíni szemügyre vételéig. De ismét csak: ezeknél jóval nagyobb a száma és emergenciatápláló ereje a bármilyen célú utazás során létrejövő, óriási mennyiségű mikro-érintkezésnek.

Remekül szemlélteti mindezt az alkalmi utazásközösségek esete. Már a postakocsin, karaván részeként vagy hajón való utazás során létrejövő spontán találkozások és ismerkedések is sokakat készítették ámuló reflexióra, de a polgári légiforgalom tömegesedése után, a huszadik század ötvenes-hatvanas éveiben repülésre vállalkozó amerikaiak sorozatosan számolnak be arról, hogy a várakozás közben megismert vagy a fedélzeten véletlenszerűen mellé kerülő utastárssal folytatott beszélgetésből milyen inspirációjuk, ötletük, vállalkozási tervük, döntéshatározó szándékuk fakadt. Ha szigorúan akarunk fogalmazni, akkor az utazók számának és az egy utazóra eső utazásmennyiségnek a növekedése megemelte a transzformációképes érintkezések esélyét. Ezek az esélyek aztán a nagy számok törvénye alapján egyre gyakrabban aktualizálódtak is, váratlan módon gyarapítva az érintettek kapcsolati-és tudástőkéjét. Nem túlzás azt állítani, hogy az információs társadalom kialakulásának jellegadó két évtizedében a sok-sok, multiplikációhoz vezető mikrohatás egyikeként tekinthetünk az így elért és ismétlődően megtermelt információs többletre. És mindenképp érdemes ezt a szempontot (egyúttal termékenynek ígérkező kutatási témát) visszakövetni a 19. század utolsó harmadának kezdetéig, amikor az utazás igazából tömegesedik a vasúti közlekedés forradalmával.